

релігійного протесту проти русифікації та вкрай складного соціального і національного становища молдаван як Півдня України, так і Бессарабії.

Після смерті Інокентія у 1911 р., монастир очолили його послідовники Семен та Домінік Левізор, і релігійний рух почав поступово спадати. Монастир проіснував до 1920 р., коли більшовицькою владою його було закрито, а керівників у кількості 5 чоловік розстріляно.²²

Таким чином, оцінюючи рівень етнокультурного розвитку молдавської національної меншини у досліджуваній період, варто відзначити, що він був невисоким. Це зумовлювалося, на думку автора, двома обставинами: активною політикою русифікації національних меншин Півдня України, яку проводила Російська імперія, а також соціальним становищем молдавського населення, яке було переважно селянським. Все це призвело до того, що на рубежі XIX – XX ст. близько 90% молдаван були неписьменними. Молдавани Півдня України не мали в цей час жодної школи з молдавською мовою навчання. Медичне обслуговування в губерніях та повітах їх проживання залишалося малодоступним для широких селянських мас. Проте і в таких складних умовах молдавський народ Півдня України зумів зберегти свою національну самобутність, мову, культуру та традиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник Херсонского земства. 1890. – №2. – С. 162-164; 2. Державний архів Одеської області. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.6; 3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. XXXII. Подольская губерния. – С. 17, 26, 32; 4. Историко-статистическое описание с. Хрустовой Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1862.-№8 - С. 528-529; 5. Обзор Подольской губернии за 1886 г. – Кам.-Под., 1887. – С. 120; 6. Підраховано на основі: Земская медицина и заболеваемость населения Тираспольского уезда Херсонской губернии в 1895 г. – Одесса, 1896. – С. 5-6; 7. О народных суевериях // Православная Подолия. – 1913. – №25. – С. 11; 8. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. – Т. XXIV. Херсонская губерния / Сост. А.Шмидт. – СПб., 1863. – С. 507-508; 9. Историко-статистическое описание с. Хрустовой Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – №16. – С. 257; 10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т. XXXII. – Подольская губерния. – С. VI; 11. Историко-статистическое описание с. Нестоитной Балтского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1870. – № 12. – С. 323; 12. Державний архів Вінницької області (Далі ДАВО). – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 16-17; 13. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга. Под ред. И.П. Семёнова-Тянь-Шанского. – СПб., 1910. – Т.14. – С.204; 14. Несколько слов о причине празднования молдаванами восьми четвергов после Пасхи // Подольские епархиальные ведомости. – 1910. – № 20. – С. 461-462; 15. ДАВО. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.43, 43 зв.; 16. Военное обозрение Одесского военного округа, составленное офицерами генерального штаба. – Одесса, 1871. – С. 238-239; 17. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі КПМДА). – Ф.315. – Оп.1. – Спр.32152. – Арк.27-28; 18. По поводу так называемого «Балтского движения» среди молдаван // Православная Подолия. – 1913. – № 13. – С. 51; 19. КПМДА. – Ф.315. – Оп.1. – Спр.32417. – Арк. 84-85; 20. Там само. – Спр.33116. – Арк.18; 21. По поводу так называемого «Балтского движения» среди молдаван. – С. 52; 22. Вісті Одеського Губернського Ревкому. – 1920 р.-№36.-С. 83.

Т.Р. Соломонова

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОГО ЗЕМСТВА 1904-1920 РР.

На початку XX ст. земство стало одним з найактивніших видавців Поділля. Так звані спрощені земства почали діяти на Поділлі з 1904 р., а з 1911 р. царський уряд дозволив організацію земських установ у тому ж обсязі, що й на решті території Росії.¹ Кількість назв книжок постійно зростала: у 1906 р. – 9 видань (16,1% книжкової продукції року), 1909 р. – 14 (20,6%), 1911 р. – 40 (30,3%), 1913 р. – 98 (52,1%), 1915 р. – 65 (45,8%). Видавнича діяльність фінансувалась окремою статтею. Якщо у 1904 р. губернському земству на неї виділялося 2 000 крб.², то у 1914 р. – 23 000 крб., у 1916 р. – 25 000 крб.³ Друк здійснювався російською мовою.

Основу земської літератури склали відомчі видання. До кожного губернського зібрання друкувалися збірники доповідей з основних питань, які розсилалися земським гласним для ознайомлення. Після зібрань виходили журнали засідань, стенографічні звіти, ухвали. Щороку земства оприлюднювали грошові звіти, фінансові баланси за минулий рік, плани та кошториси

прибутків і видатків – на наступний. Випуском всіх земських відомчих видань займався загальний відділ. Так само була організована робота повітових земств. Вони випускали переважно відомчі матеріали. Налагодити друкування інших книг їм не вдалося. Тільки Гайсинське та Могилів-Подільське земства протягом 1906-1909 рр. випустили 5 книжок з сільського господарства. Причому брошура “Перехід на хутори” (Гайсин, 1906) про сутність столипінської реформи була першим подільським виданням з сільського господарства українською мовою.

Галузевим книговиданням займалися інші губернські земські відділи: статистичний, сільськогосподарський, медичний, освітній.

Статистичні матеріали про господарство губернії та повітів, земські повинності випускали відділи поточної статистики та оцінно-статистичний.

На 2-й черговій сесії Подільського земського зібрання (1912) було прийнято рішення про друкування з 1913 р. “книг і брошур з сільського господарства відповідно до потреб та інтересів Подільської губернії”. Земство зобов’язалося виділити 500 крб. відразу, а також надати 2 000 крб. як обіговий капітал.⁴ Планувалося здійснити ботанічні, географічні, геологічні, кліматологічні розвідки, вивчити тваринництво та ґрунти губернії. Сільськогосподарським відділом були запрошені як місцеві спеціалісти, так і фахівці з інших губерній. Професор Новоросійського університету (Одеса) О. Набоких очолив вивчення подільських ґрунтів, відображене у 3 книжках. Професор Варшавського університету В. Ласкар’юв вивчав геологію Поділля, професор Київського університету В. Устьянцев – тваринництво. Але війна завадила виконанню задуманого, багато розвідок не було закінчено. Тому за 1913-1916 рр. земством надруковано лише 10 книг з сільськогосподарської тематики. Частина видань була підсумком досліджень, що проводило земство, зокрема про бджолярство, ґрунти, тваринництво, кустарні промисли Подільської губернії; частина – матеріалами губернських нарад з тих чи інших сільськогосподарських питань; частина – порадами з сільського господарства, обміном досвідом.

Власну видавничу програму мало Лікарсько-санітарне бюро, створене у 1912 р. при медичному відділі губернського земства. Протягом 3 років побачили світ, за нашими підрахунками, 58 книг та брошур. Вони торкалися багатьох проблем земської медицини: праці санітарних лікарів, епідеміологічної ситуації в губернії, спеціалізації медичної допомоги, обміну досвідом, фармації, популяризації медичних знань. Подоляни розглядали загальний стан медицини в губернії, результати праці лікарень, діяльності громадських організацій в цій галузі, завдання земства щодо охорони здоров’я, плани найкращого улаштування земської медицини, лікувальних закладів, поліпшення обслуговування та догляду за хворими. Повідомлялося про витрати на медицину, норми харчового забезпечення хворих, типовий план дільничної лікарні, створення рад лікарень.

Земство турбувалося не тільки про хворих, а й про лікарів та інший медичний персонал, які могли постраждати внаслідок виконання своїх службових обов’язків. Тому у 1913 р. з’явилися правила про матеріальне відшкодування у подібних випадках.

Лікарі вважали своїм обов’язком звітувати про відрядження, наукові стажування, поширювати серед колег отримані знання. Вони друкували праці з власного досвіду, спостереження щодо різних хвороб, способів їх лікування.

Багато уваги приділялося діяльності санітарних лікарів. З 58 видань Лікарсько-санітарного бюро 29 було підготовлено ними. Йшлося про завдання і місце санітарних лікарів у структурі земської медицини, епідеміологічну ситуацію в регіоні, наводилися описи хвороб. Бюро на чолі з В.П. Фіалковським випускало щорічні “Отчеты о деятельности врачей-эпидемиологов” (1912-1915).

Велика увага приділялася земством фармацевтичній справі, зокрема її реорганізації, зразковому складу ліків земської аптеки.

Подільські лікарі усвідомлювали необхідність популяризації медико-санітарних знань серед населення. На жаль, жодної популярної брошури про те, як берегтися тієї чи іншої хвороби, земство не підготувало. Вже під час визвольних змагань губернське земство (тепер – народна управа) випустила брошури “Пошесні хвороби та як від їх боронитися” Д. Совачіва та “Холера”.

Проблеми екології, санітарно-гігієнічні умови життя населення, умови праці робітників

також знаходились у центрі уваги лікарів. Особливо їх непокоїв якісний склад води, яку споживало населення. Завідуючий бюро В.П. Фіалковський випустив книжку про методи біологічної очистки води. За його ж редакцією вийшла книга директора лабораторії Пастерівського інституту (Франція) М.Є. Ролантса “Септик-танки и очистка сточных вод населенных мест” (1914).

Відділ народної освіти до 1917 р. займався виключно забезпеченням навчального процесу. З українізацією школи постала нагальна потреба у дешевих українських підручниках. Це стосувалося насамперед нижчої початкової школи. Держава взяла на себе випуск підручників для вищих і середніх шкіл, решта учнів залишалася напризволяще.⁵ На місцях необхідно було задовольнити молодшу школу. Зібрання губернського земства (тепер – народної управи) 12 червня і 15 жовтня “... дозволило Управі позичити десь на стороні на видання книжок в перший раз 200 000 крб., а в другий – 500 000 крб.”⁶ Але перебіг подій не сприяв виконанню проекту. Наступного року питання про підручники для початкової школи загострилося. Тоді відділом був створений видавничий підвідділ у Кам’янці-Подільському зі штатом у 30 осіб та філією у Вінниці з 8 осіб.⁷ Очолив його В.А. Сочинський, майбутній керівник місцевого видавництва “Дністер”, губернський комісар преси. На видання книжок було асигновано 100 000 крб., на утримання штату – 22 400 крб., ухвалено проводити видавничу справу на комерційній основі. На утворення спеціального обігового капіталу було спрямовано у 1918 р. 192 400 крб., а у 1919 р. – 10 000 000 крб. (заплановано з урахуванням інфляції); крім того, передбачалося придбати власну друкарню за 600 000 крб.⁶

У березні 1919 р. відділ отримав від Міністерства народної освіти довгострокову позику в 2,5 млн. грн.⁸ Були вжиті заходи для придбання власної друкарні, цинкографії, літографії та стереотипії. На вересень 1919 р. було видано 15 назв різних підручників для нижчих і вищих початкових шкіл накладом до 400 тис. примірників, 14 назв книжок для позашкільного читання (300 тис. примірників), “Великий російсько-український словник“ у 2 томах за редакцією Ф. Шумлянського та С. Іваницького⁹. У розпорядженні відділу було 40 рукописів, оригінальних та перекладних, готових до друку, зокрема 6 підручників для нижчих та середніх шкіл, 16 творів наукового і науково-популярного змісту (переважно з історії та соціології), зредагованих приват-доцентами Кам’янець-Подільського університету М. Плеваком та П. Клепатським. Відділ займався випуском і пропагандистської літератури, наприклад “За самостійну Україну” або “Кохаймося у рідній мові” Ф. Шумлянського.

Анонімний подільський кореспондент газети “Наш шлях” писав: “Досить швидко була вирішена проблема підручників. У цьому безперечною була заслуга губернської земської управи. Кожен учитель дістав із складів її видавництва українські підручники, книжки... Губернська земська управа мобілізувала, як могла, найкращі сили для складання підручників, хрестоматій, збірників літературних творів, діставала з різних джерел величезні суми, ревізувала найбільшу друкарню, виривала, де могла, папір”.¹⁰

Після приходу у Кам’янець весною 1919 р. більшовицьких військ видавничий відділ народної освіти був перетворений на видавничий відділ Кам’янецького виконкому, весь папір вивезений до Вінниці, друкарня ревізована. Друк зупинився. Але з поверненням української влади діяльність відділу так і не поновилася у повному обсязі. Установи уряду завантажили кам’янецькі друкарні своїми замовленнями. Друкарню не повернули. Новий папір знайти не пощастило. Відділ намагався перенести друк у Могилів-Подільський, у Нову Ушицю, але невдало. За 1920 р. вийшло лише 9 назв. Тому з припиненням діяльності видавничого відділу українська школа залишилася без нової книги, без нових підручників. У цьому ж році радянська влада спробувала використати видавничий потенціал відділу. Було створено “Видавництво освіти Кам’янця”, яке випустило “Інтернаціонал”. І на цьому припинило своє існування.

Всього губернською народною управою за 1917-1920 рр. було надруковано, за нашими підрахунками, 89 видань, тобто в умовах війни кількість назв скоротилась і склала 18,2% продукції періоду. Причому у 1917 р. ще зберігалися традиційні жанри видань, російська мова друку. У наступні роки використовувалася виключно українська мова.

Подоляни для школи випускали букварі, читанки, підручники з математики, історії релігії,

географії, історії України. Серед найбільш популярних видань був буквар “Ярина” А. Воронця, який друкувався двічі (1918, 1919) і наклад якого досяг 62 тис. прим. Українська громадська діячка С. Русова схвально оцінила його структуру та зміст.¹¹ Авторами підручників з історії України були М. Грушевський, Н. Григорієв-Наш, а про географію та етнографію країни розповідала книжка Л. Юркевича-Причепи “Що то за Україна?” (1919). Краєзнавству були присвячені брошури Н. Григорієва-Нашого “Поділля” (1918), Д. Дорошенка “Про минулі часи на Поділля” (1919).

Як додатковий матеріал до навчальної літератури друкувалися подольцями нові програми для школи, нові правила українського правопису, матеріали з’їзду діячів позашкільної освіти. Вийшов друком перший в Україні практичний посібник для бібліотечних працівників “Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла” (1919) С. Сірополка.

Була започаткована видавнича серія “Культурно-історична бібліотека” з розповідями про різні країни, зокрема Фінікію, Палестину, Персію, Єгипет, але тільки останній нарис побачив світ.

Галузеві відділи губернської народної управи друкували значно менше. Вони спромоглися випустити лише декілька книг, зокрема: загальний відділ – відомчі видання (кошторис, звіт), статистичний відділ – статистику сільського господарства, бюро садівництва та городництва – праці С. Цешевського з агрономії, пасічницький відділ – публікації М. Волянського з бджолярства, каса дрібного кредиту – огляди кредитної та споживчої кооперації на Поділлі, підручники С. Остапенка з економіки.

Повітові народні управи нічого не видавали. Однією з головних причин цього була відсутність фінансів, припинення стабільного їх надходження.¹²

Окремо треба відзначити поліграфічне виконання земських видань. Подільські книги довоєнного часу у тогочасній пресі неодноразово характеризувалися як зразкові щодо художнього оформлення. Земство вимогливо ставилося до їх підготовки. Так, наприклад, щодо випуску “Кустарных промыслов Подольской губернии” (1916) тривалий час велися переговори з місцевими друкарнями, але коли виявилось, що вони не в змозі випустити кольорові ілюстрації, книгу замовили київській друкарні С. Кульженка. Економічна розруха доби визвольних змагань призвела до падіння поліграфічного рівня виконання видань, земські книжки зазнали критики за зовнішній вигляд, за кількість помилок.

Таким чином, у видавничій діяльності подільського земства можна виділити 3 етапи: 1904-1910 рр. – діяльність так званих “спрощених земств”, випуск переважно відомчої літератури; 1911-1916 рр. – діяльність повних земств, випуск літератури різними відділами відповідно до основних напрямків їх роботи; 1917-1920 рр. – створення спеціального видавничого підвідділу, увага до випуску навчальної літератури, друк українською мовою.

Загалом, земська книжкова продукція 1911-1920 рр. стала однією з основних складових тогочасної подільської книги. Вона підтримала твердження відомого українського та російського громадського діяча, письменника Д. Мордовця (Мордовцева) (1830-1905), що земська діяльність прямо чи опосередковано сприяє розвитку у провінції видавничої справи.¹³

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сесак І. В. Земські установи на Поділлі // Тези доп. VI Поділ. іст.-краєзн. конф. Секція іст. дожовт. періоду.— Кам’янець-Подільський, 1985.— С. 12-13.;
2. Журнали Подольского губернского комитета по делам земского хозяйства.— Каменец-Подольский, 1904.— С. 44.;
3. Смета доходов и расходов Подольского губернского земства на 1916 г.— Винница, 1916.— С. 38.;
4. Стенографический отчет 2 очередной сессии Подольского губернского земского собрания.— Каменец-Подольский, 1913.— С. 397.;
5. Ротар Н. Ю. Діяльність Подільського комісаріату з народної освіти (1917-1919) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали конф.— Хмельницький, 1994.— С. 378-380.;
6. Проект кошторису видатків і прибутків Подольської губернської народної управи на 1919 р.— Кам’янець-Подільський, 1918.— С. 26.;
7. Хроніка // Життя Поділля.— 1919.— 18 жовт.;
8. Хроніка // Життя Поділля.— 1919.— 24 берез.;
9. Хроніка // Там само.— 1919.— 3 берез.;
10. Бібліофіл. Наші видавництва // Наш шлях.—1920.— 28 січ.;
11. Русова С. Рец. на кн.: Воронець А. Ярина.— Вінниця, 1918.— 80 с. // Освіта.— 1918.— № 2.— С. 26-27.;
12. Державний архів Вінницької області.— Ф. Д-255.— Оп. 1.— Спр. 124.— Арк. 3-27.;
13. Мордовцев Д.Л. Десятилетие русского земства. 1864 – 1875.— СПб., 1877.— С. 43.